OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK'TEKİ VAKIF HANLARLA İLGİLİ BAZI TESPİTLER

Observations on Ottoman Waqf Inns in Salonika

Meryem Kaçan Erdoğan

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
e-mail: meryem@ogu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8885-0936

Near East Historical Review

11/3, July / Temmuz 2021
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 19.04.2021
Accepted Date - Kabul Tarihi : 21.05.2021
Pages - Sayfa : 1 - 26
doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.50967>

Citation - Atıf : Meryem Kaçan Erdoğan, “Osmanlı Döneminde Selanik'teki Vakıf Hanlarla İlgili Bazı Tespitler”, *Near East Historical Review*, 11/3, July, 2021, pp. 1 - 26

OSMANLI DÖNEMİNDE SELANİK'TEKİ VAKIF HANLARLA İLGİLİ BAZI TESPİTLER*

Observations on Ottoman Waqf Inns in Salonika

Meryem Kaçan Erdoğan

Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
e-mail: meryem@ogu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-8885-0936.

Öz

Selanik şehri limanı, coğrafi konumu, uluslararası ticaret pazarıyla olan bağlantıları ve hinterlandı ile Balkanların önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Şehrin bu durumunda, fetihten sonraki süreçte Osmanlılar tarafından inşa ettirilen ekonomik ve ticari müesseselerin de rolü bulunmaktadır. Osmanlılar, şehri bedesten, han, kervansaray, çarşı ve pazarlarla donatarak canlı bir merkez haline getirmiştir. Bedesten etrafında gelişen ticari merkezde, hanlar da önemli bir rol oynamış, vakıf ve mülk olarak birçok han inşa ettirilmiştir. II. Murad döneminde başlayan bu süreç XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Yolcu ve ticaret hanları olarak karşımıza çıkan bu yapılar, kimi zaman içinde bulundurduğu esnafın ismiyle anılır olmuş, kimi zaman da ismini etnik yapıdan, büyüklüğünden, bulunduğu konumdan, inşa malzemesinden veya sahibinden almıştır. Hanlar, şehre çeşitli nedenlerle gelen yolcu, gezgin, asker ve esirlere barınma imkânı sağlamıştır. Ayrıca ticari işletmelere ev sahipliği yapmış, büro, dükkân ve mağazaları içinde barındırarak şehrin ticari hayatına katkıda bulunmuştur. XIX. yüzyılda ileri gelen ailelerin inşa ettirdikleri hanlar da şehrin ticari çehresini değiştirmiştir.

Selanik hanlarının birçoğu zamanla ortadan kalkmış, kalanların bir kısmı ise şehrin Yunanistan'a geçmesinden sonra yıktırılarak yerini otel veya başka yapılara bırakmıştır. Bu çalışmada Selanik'te inşa ettirilen vakıf hanlar, vakfiyeler, arşiv belgeleri ve basılı kaynaklar kullanılmak suretiyle tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Selanik, Han, Kervansaray, Vakıf

Abstract

Salonika has become one of the most important cities of the Balkans with its port, geographical location, its connectivity to international trade, and its hinterland. Financial and commercial institutions built on the Ottomans' command in the post-conquest period also played a role in the current situation of the city. The Ottomans turned the city into a vital center, equipping it with covered markets, inns, caravansaries, souks, and bazaars. Although covered markets were the center of trade, inns also played a key role, and many charity-run and privately owned inns were built, starting in Murad II's reign and continuing until the early twentieth century. These buildings were classified as traveler inns and commercial inns. They were given a name referencing the ethnicity or name of the innkeeper, or the size, location, or materials of the construction and were sometimes named for the owners. The inns provided accommodation for travelers, wanderers, soldiers, and captives who came to the city for a multitude of reasons. They also hosted commercial enterprises and contributed to the commercial life of the city, harboring offices, shops, and stores. The inns built by notable families in the nineteenth century also changed the commercial landscape of the city.

Lots of Salonika inns disappeared in time; some of the rest had been demolished after Greece was captured and left their place other buildings such as hotels etc. In this study, waqf inns were built will be tried to determine by using the endowment deeds, archive materials, and published sources.

Keywords: Ottoman, Salonika, inn, caravansary, foundation.

* Bu çalışma "Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu" tarafından desteklenmiştir.

Giriş

Han ve kervansaray, kimi zaman eş anlamlı olarak kullanılmışsa da aslında kervansaray, kervan yolları veya askeri yollar üzerinde konaklama amaçlı ve ticaretin güvenliğini sağlayan yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar, Hac yolu üzerinde inşa edilen menzil külliyelerinin bir parçası olabildikleri gibi menzil hanları olarak da inşa edilmiştir. Şehir içinde inşa edilen hanlar ise çoğu kez han olarak adlandırılmakla birlikte kervansaray olarak da anılmıştır.¹

Bir Osmanlı şehir içi hanını (ya da şehir hanını) fiziksel olarak tanıtmak gerekirse; kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı, avlulu, avluyu çevreleyen revaklar ve revakların gerisine yerleştirilmiş odalardan oluşan bir veya çok katlı kâgir yapılarla karşılaşılır. Arazinin durumuna göre bazen üç kat veya bodrum katın görülebildiği hanlarda bazen de ikinci bir avlu bulunur ve burada ahır yer alabilirdi. Ahırlar kimi zaman hana dıştan bitişik kapalı bir mekân olarak da tasarlanmıştır. Giriş katları ahır, depo, develik ve tamirhane gibi çeşitli birimlere ayrılan hanların üst katları konaklama amaçlı kullanılmıştır. Ayrıca bazı hanların içinde veya avlunun ortasında mescide yer verilmiş, bazı hanlarda avludaki mescidin altı şadırvan olarak planlanmıştır. Osmanlı şehir içi hanlarının bir kısmında hamam da hizmet vermiştir.² Keza kahvehane de hanın bir parçası olup çoğu kez ek bölüm olarak inşa edilmiştir. Güvenlik gerekçesiyle hanların çoğunlukla tek bir girişi vardır. Alt katlarında dışarıya açılan pencerelerinin bulunmayışı can ve mal güvenliğine yönelik bir uygulamaydı.³

Hanlar, çok yönlü bir işleve sahipti. Buralara küçük kervanlar iner, yolcular konaklar, depo-atölye olarak kullanılır ve perakende ticaret yapılırdı. Hanların üst kat odalarında yolcu ve tüccarın yanı sıra gezginler ile resmi görevliler de kalırdı. İsmi içinde konaklayan kişilere göre alan hanlar olduğu gibi içerisinde depolanan veya pazarlanan ürüne göre isim alan hanlar da mevcuttu.⁴ Dolayısıyla hanları işlevlerine göre “yolcu hanları” ve “ticaret hanları” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Şehir içindeki yolcu hanları, dışarıdan gelen ve kısa süreli konaklamaya ihtiyaç duyan insanlar tarafından kullanılmış; yolcuların, tüccar olduğu durumlarda ise mal-alışverişi yapılmış, ürünler depolanmıştır. Ticari hanlar ise yolcu konaklama işlevi taşımayan sadece ticari işlevli dükkânların oluşturduğu yapılarıdır. Bu hanların alt ve üst katları dükkân olarak düzenlenmiş, giriş katları bazen imalathane veya depo olarak kullanılmış, zemin katın altındaki bölümler ise mahzen olarak işlev görmüştür. Buralarda zaman zaman demir sandıklarda kıymetli eşya da saklanmıştır. Ticari hanlarda avluya bakan dükkân ve mahzenlerin yanı sıra dışa bakan dükkânlar da bulunabiliyordu. Ahırlar ise kimi hanlarda avluda ya da ayrı olarak planlanmıştır.⁵ Hayvanların barınma ve bakım hizmetine ayrılmış olan ahırlar, her handa mevcut olmadığı gibi otluk, samanlık ve arpa ambarları için de aynı şeyi söylemek mümkündür.⁶

Hanlarda konaklayanlar, odaları belli bir ücret karşılığında kiralamış ve ücretini hancıya ödemiştir. Ticaret amacıyla gelip handa uzun süreli kalanlar ise kiralarını aylık olarak ya da handan ayrılırken ödemişlerdir.⁷ Bazen bu konaklama yıllarca sürmüş hatta handa hastalanıp

¹ Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, 2009, s. 270-271.

² Bozkurt Ersoy, “Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı İle Cephe ve Malzeme Özellikleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 7/7, İzmir 1994, s. 83-85; T. Akar, *a.g.m.*, s. 271; Özlem Atalan-Hasan Şahan Arel, “15. Ve 16. Yüzyıllara Ait Osmanlı Han Yapılarının Mekânsal Analizi”, *Turkish Studies*, V.11/2, 2016, s. 221-222.

³ Işık Tamdoğan-Abel, “Hanlar ya da Osmanlı Kentinde Yabancı”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Derleyenler: François Georgeon-Paul Dumont, Çeviren: Maide Selen, İstanbul 2000, s. 389, 396-397.

⁴ T. Akar, *a.g.m.*, s. 271.

⁵ Ö. Atalan-H. Ş. Arel, *a.g.m.*, s. 221-223.

⁶ Serdar Genç-Fusun Gülsüm Genç, “Ruşuk'ta Hanlar ve Yolcular (17-19. Y.Y.)”, *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, Editörler: Zafer Gölen vd., Ankara 2018, s. 159.

⁷ S. Genç-F.G. Genç, *a.g.m.*, s. 158-159.

hayatını kaybedenler olmuştur. Bu nedenle hanlar, bir bakıma orada oturanların gerçek adresi olmuştur. Müşterileri tamamen erkeklerden oluşan hanların sakinleri ile şehirde yaşayanlar arasında çeşitli ilişkiler de kurulmuştur. Haberler, dışarıdan gelen yabancılar sayesinde öğrenilmiş, kervanlar handa oluşturulmuş, kervancılarla handa pazarlık edilmiştir. Hanlarda kalan tüccar, şehir sakinleriyle sadece ticari ilişkiler kurmamış aynı zamanda borçlanmış, kimi durumda alacaklı olmuş, kimi durumda da bazı suçlara karışmıştır. Farklı din, ırk ve sosyo-ekonomik yapılardan gelen ve ortak bir hayatı paylaşmak durumunda olan han sakinleri, yanında temel ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bazı eşyalar bulundurmıştır. Yorgan, yastık, kilim, tencere, kahve takımları vs.den⁸ oluşan bu eşyalar, hanların içyapısı hakkında fikir vermektedir. Genellikle küçük bir penceresi olan han odalarında herhangi bir döşeme yoktur. Bu yapılar, doğulu insanın konaklamasına uygun şekilde dekore edilmişlerdir. Yolcular, yerden yüksekçe olan bir peyke, kerevet veya sedir üzerinde uyumuş veya yere serdikleri yatak, yorgan ve şiltelerinin üzerinde geceyi geçirmiştir. Hatta sadece seccade ve örtüden oluşan yataklarında yastık olarak atlarının eyerlerini, yorgan olarak da kaftanlarını kullanmışlardır. Odalarda bulunan ocaktan ise ısınmak ve yemek pişirmek amacıyla istifade etmişlerdir. Dolayısıyla yolcular yatak, yorgan ve yiyeceğini kendileri temin etmek durumunda kalmıştır. XVIII. ve XIX. yüzyılda ise şehir içi hanları, mobilyalı ve menzil kervansaraylarına göre daha konforlu hale gelmiştir.⁹

I. Osmanlı Dönemi'nde Selanik'te Ticari Hayat ve Ticaret Merkezleri

Konumu açısından son derece iyi bir ticaret üssü olan Selanik'in Balkanlar'ın iç kesimlerindeki pazar ve panayırlara¹⁰; güney ve doğuya doğru İran, Yemen ve Hindistan'a giden Asya ticaret yollarına; Adriyatik üzerinden Venedik ve diğer İtalyan limanlarına erişimi vardı. Bu ticarete İtalyan, Arap ve Ermeni tüccarlar katılıyordu. Özellikle Mısır ve Venedik arasındaki hayati öneme sahip Akdeniz üçgeninde, Selanik Yahudilerinin büyük bir etkinliği söz konusuydu. Bunun yanında XVI. yüzyılın başlarından itibaren Selanik Yahudilerine yeniçerilerin üniformalarının imalatı sorumluluğu verilmiş ve ilerleyen dönemde bu durum, şehri Doğu Akdeniz'de önemli kumaş üreticilerinden ve ihracatçılarından biri haline getirmiştir. Ayrıca, tuzlalar ile gümüş bakımından zengin olan Sidrekapsi madenlerinin işletilmesi, tütün üretimi ve ticaretinin yaygınlaşması, tahıl ve pamuğun ihracı şehrin ekonomik anlamda gelişmesine katkı sağlamıştır.¹¹

Özellikle Akdeniz havzası ülkelerden gelen yabancı tüccar, şehrin ticari potansiyelini artırmış, yeni ticari müesseselerin kurulmasını sağlamıştır.¹² XVII. yüzyılda ticaret yapmak üzere Fransız ve Hollandalılar şehre yerleşmeye başlamıştır ki bu durum şehrin Akdeniz ticaretindeki önemini ortaya koymaktadır. Balkanların temel yün pazarı, keçe ve ipekli kumaş üretiminde önemli bir merkez olan Selanik, XVIII. yüzyıldan itibaren uluslararası ticaret pazarıyla da bütünleşmiştir. Ticaret ağları üzerinde yer alması, Orta Avrupa ile kurduğu ilişkiler ve verimli hinterlandı, şehrin önemini artırmıştır. Bu dönemde Selanik'in ithalat ve ihracatta canlanan bir

⁸ I. Tamdoğan-Abel, *a.g.m.*, s. 391-393, 398, 402-404.

⁹ Murat Özer, *Osmanlı'da Seyahat Kültürü Kervansaraylar*, İstanbul 2018, s. 96-99, 101-103, 106, 110, 119, 121-122, 170.

¹⁰ XVII. yüzyıl sonlarında ve XVIII. yüzyıl boyunca panayırlar, dış ticarete önemli bir rol oynamış, tüccarlar Selanik'e indirdikleri mallarını Teselya, Makedonya ve Güney Bulgaristan yoluyla dağıtmışlardır. Bölgede Karaferye, Katarina, Çitroz, Zihne, Doçin, Usturuga, Milaşeşa, Taşlıca, Uzuncaabad-ı Hasköy, Maşkolur ve Dolyan gibi çok sayıda panayır mevcuttu. Ayrıntılı bilgi için bk. Suraiya Faroqi, "Balkan Panayırlarının Eski Tarihi", *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çeviren: Emine Sonnur Özcan, Ankara 2018, s. 152-181.

¹¹ Mark Mazower, *Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2013, s. 78-79, 81.

¹² İsmail Bıçakçı, "Selanik'te Türk Mimari Eserleri". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 21-23 Nisan 2000 Sofya, İstanbul 2002, s. 433.

liman olması, Fransızların ardından diğer devletlerin de şehirde konsolosluk açmalarına sebep olmuştur. Ticaretin artışıyla birlikte Avrupalı tüccar ve temsilcileri şehre gelmeye başlamıştır.¹³

Şehri çeşitli sebeplerle ziyaret eden yerli ve yabancı seyyahlar, şehrin ekonomik açıdan gelişmişliği ve ticaretinin zenginliği üzerinde durmuşlardır. XVII. yüzyıl ortalarında şehrin ayrıntılı bir tasvirini sunan Evliya Çelebi özellikle liman ve çevresi ile ticarethaneler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Seyyah, Liman Kapısı'nın dışında İskele Varoşu olarak adlandırdığı alanda 500 dükkânlı Mısır Çarşısı'nın bulunduğunu, burada keten, şeker, pirinç, kahve ve benzeri malların satıldığını ifade etmiştir. Ayrıca 300 adet tüccar mahzeni, 50 adet keresteci dükkânı, 100 adet debbağ dükkânı ve bir mescitten bahseden seyyah, şehrin büyük bir limana sahip olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁴ 1770'te şehre gelen G.T. Raynal ise Selanik'in Osmanlı'nın Akdeniz'deki en büyük ticaret limanı olduğunu, buraya Mısır, Suriye, Mora ve diğer bölgelerde üretilen tüm ürünlerin geldiğini belirtmiştir. Sadece seyyahlar değil Selanik'te görev yapan konsoloslarda şehrin ticari trafiği hakkında kayda değer bilgiler sunmuşlardır.¹⁵

Selanik şehrinin ticaret alanını Eski Liman ile Vardar Caddesi'nin güneyi oluşturmuştur.¹⁶ Esasen bu bölge, Osmanlılardan önce de ticari merkez olarak varlığını sürdürmüş, çarşılar aşağı yukarı aynı yerlerinde kalmıştır.¹⁷ Bölgesel ürünler için doğal bir pazara açılma noktası oluşturan liman bölgesi, Osmanlı döneminde de ticaret alanının yoğunlaştığı belli başlı noktalardan biri olmuştur.¹⁸ Bu bölge "İştira" olarak adlandırılmış, liman ve rıhtım inşa edilinceye kadar toptan ticaretin merkezi olmuş, tahıl ticareti de bu alanda yoğunlaşmıştır.¹⁹ Şehrin diğer bir ticaret alanı ise Vardar Caddesi (Via Egnatia)'nin güneyinde şekillenmiştir. Osmanlı dönemi öncesinde ortaya çıkan ve şehri baştanbaşa kat eden Vardar Caddesi, kenarında çarşıların ve hanların sıralandığı bir ana yol durumunda olmuştur.²⁰ Yolun güneyinde şehrin önemli ticaret yapılarından biri olan bedesten bulunmaktaydı. XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa ettirilen bedesten kısa zamanda ticari hayatın merkezi haline gelmiştir.²¹ Selanik bedesteni, eş büyüklükte altı adet kübik ünitelerden oluşan dikdörtgen planlı bir yapı olup örtü sisteminde kubbe kullanılmıştır.²² Evliya Çelebi'nin övgü ile bahsettiği bu yapı, kâgir, kurşun örtülü ve demir

¹³ Ceylan İrem Genç, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 66, 85.

¹⁴ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8.Kitap, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003, s. 67-68.

¹⁵ C. İ. Genç, *a.g.t.*, s. 65-70.

¹⁶ Şehrin ticaret alanıyla ilgili harita için bk. Ek 1.

¹⁷ M. Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi* İstanbul 1999, s. 107.

¹⁸ Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Çeviren: Işık Ergüden, İstanbul 2016, s. 283.

¹⁹ C. İ. Genç, *a.g.t.*, s. 106.

²⁰ M. M. Cerasi, *a.g.e.*, s. 91.

²¹ Selanik bedesteni hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki Vakıf Akarları", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 133, 2018, s. 115-116. Eyice bedesteninin II. Bayezid'in evkafı olarak 1481-1512 yılları arasında yaptırılmış olduğunu ifade etmekle birlikte (Semavi Eyice, "Bedesten", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 308) tarihi kaynaklar yapının daha erken dönemde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Büyük olasılıkla Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Selanik bedesteni, hemen bir vakfa bağlanmamış, buradaki dükkânların kiralari, Selanik tuzla mukataasına dahil edilmiştir. Mukataaya verilen Selanik'in bazı vergileri, tuzla gelirleri, bağ, bahçe, dükkân, kervansaray, hamam ve bedestenin kira gelirleri ile diğer gelirlerin önemli bölümü II. Murad'ın Selanik'teki camii ile II. Bayezid'in İstanbul'daki vakıf eserleri için tahsis edilmiştir. Tarihi süreçte geçirdiği tamirlerden dolayı bedestenin pencereleri ile kubbeleri aslı şekline göre bir miktar bozulmuştur (Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985, s. 261-262).

²² Osmanlı bedestenleri arasında en kalabalık grubu oluşturan bu tipe ait yapılar, Anadolu ve Balkanlar'da on üç adet olarak inşa edilmiştir (Mehmet Tunçel, "Osmanlı Mimarisinde, Makedonya'daki Arasta ve Bedesten Binaları", *Prof. Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı*, Ankara 2002, s. 335).

kapısıyla bir kaleyi andırmaktadır. Bedesten, canlı bir ticarete ev sahipliği yapar. Üç yüz sokaktan oluşan şehrin her bir sokağında çeşitli meslek gruplarının dükkânları yer almıştır.²³ Özellikle fetihten sonraki süreçte de görüldüğü üzere debbağlık ve dokumacılık şehrin önemli zanaat kolları olarak ön plana çıkmıştır.²⁴ Keza şehir, XVI. yüzyılda birçok çarşı ve pazara da ev sahipliği yapmıştır. Bunlar arasında bedestenin biraz aşağısında Gelincik Çarşısı ile Balık Pazarı, Mumcular Çarşısı ve Basmacılar Çarşısı sayılabilir. Bu çarşılarından Balık Pazarı'nın Aya Minas Kilisesi'nin güneyinde (günümüzde Eski Balık Pazarı denen alanda) bulunduğu düşünülmektedir. Rotonda yanında bulunan Simkeşhane'de ise simli kumaş esnafı faaliyet göstermiştir.²⁵ Şehirdeki ticari hareketlilik çarşı, dükkân, pazar ve kapanlardan tahsil edilen vergilerle de takip edilebilmektedir.²⁶ Evliya Çelebi de bu hareketliliğe yakından şahit olmuştur. O'nun betimlemesine göre çarşılar şehrin aşağı kesiminde dar ve uzun sokaklar boyunca sıralanmıştır. Tahtakale Pazarı, Mısır Çarşısı, Halıcılar Pazarı, Ayakkabıcılar Pazarı, Terziler Çarşısı, Takkeciler ve Kavukçular Çarşısı ile 4.400 adet dükkânın varlığından bahseden seyyah, meyhane ve bozahane çarşıları ile kahvehaneler hakkında da bilgiler vermiştir.²⁷ 1812 yılında Selanik'e gelen seyyah Holland ise şehrin çarşılarının adeta resmini çizmiş, çarşıların bulunduğu sokakların diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi üstünün çardaklar veya asmalarla ya da dükkânların ahşap sundurmalarıyla örtülü olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca satıcıların Rumlardan ve ağırlıklı olarak Yahudilerden oluştuğunu, dükkânlarda mamul ürünlerin bulunduğunu, ancak Yannina Çarşısı'ndaki mücevher, şal ve doğuya özgü giysilerin Selanik Çarşısı'ndan daha zengin olduğunu belirtmiştir.²⁸ Kapalıçarşı konumunda olan Selanik Çarşısı, şehrin merkez bölgesinde eski adı Sabri Paşa Caddesi olan (şimdiki Venizelos Caddesi) cadde üzerindeydi.²⁹ Şehrin önemli eserlerinden biri olan bu çarşıda kumaş satılmıştır.³⁰

II. Osmanlı Döneminde Selanik'te İnşa Edilen Hanların Sayısı ve Konumları

Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra, Selanik'in fiziki görünümünde önemli değişiklikler meydana gelmiş, şehirde dini ve sosyo-kültürel kurumların yanında birçok ekonomik ve ticari müesseseler de kurulmuştur. Şehri fetheden II. Murad'ın kesintiye uğrayan ticareti canlandırmak amacıyla şehrin tam merkezinde-Vardar (Egnatia) Caddesi'nde-tüccarlar için büyük bir han inşa ettirdiği ve bu hanın Balkanlar'da inşa ettirilmiş en büyük yapı olduğu

²³ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, 8.Kitap, s. 72.

²⁴ Şehrin 1478 tarihli tahrir defterinde bu iki zanaatın büyük bir ağırlığının olduğu tespit edilmektedir (Heath W. Lowry, "Portrait of a City: The Population and Topography of Otoman Selânik (Thessaloniki) in the Year 1478", in *Diptycha*, Volume II. Athens 1980-1981, s. 282, 288-290). Bu zanaatlar açısından şehrin XV. ve XVI. yüzyıldaki durumu için bk. Ayhan Pala, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991, VII. Bölüm.

²⁵ C. İ. Genç, *a.g.t.*, s. 106-107.

²⁶ Delilbaşı, 1567-1568 tarihli tahrir defterinden hareketle şehrin sosyo-ekonomik yapısını değerlendirmiştir. Buna göre Selanik bir padişah hassı olup en önemli gelir kaynağını Selanik ve Çitroz tuzlarından elde edilen tuz oluşturmaktadır. Ticari vergiler ise ikinci önemli vergi kategorisidir. Bunları da bac-ı bazar, ihtisab, kapan resmi, gümrük ve tuz inhisarından alınan vergiler, çuhaya vurulan damga resmi ile Kule Kapısı, Vardar Kapısı ve Yalu Kapısı gelirleri olarak sıralamak mümkündür. Özellikle batıdaki Vardar Kapısı ile güneydeki Yalu Kapısı şehre gelen ticari ürünlerin en önemli giriş noktaları olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Melek Delilbaşı, "16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Editör: Elizabeth A. Zachariadou, Çevirenler: Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul 1999, s. 73-91.

²⁷ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, 8.Kitap, s. 72-73.

²⁸ C. İ. Genç, *a.g.t.*, s. 107.

²⁹ Sultan Mehmed Reşad'ın 1911 yılında Selanik'i ziyareti sırasında Sabri Paşa tüccarları tarafından kapalıçarşının girişine bir tak kurdurulmuştur. Selanik Kapalıçarşısı Osmanlı idaresinin sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür (M. Cezar, *a.g.e.*, s. 178-179).

³⁰ Neslihan Ünal, *İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013, s. 187.

ifade edilmektedir.³¹ Bununla birlikte Selanik'teki hanlarla ilgili en erken tarihli kayıt 883/1478-1479 tarihli mufassal tahrir defteridir. Bu defterde kervansaray olarak nitelendirilen, konumu ve özellikleri belirtilmeyen tek bir hanın varlığına işaret edilmiş ve yapının yıllık 7.000 akçelik gelirine yer verilmiştir.³² XVI. yüzyılın sonlarında şehri ziyaret eden Âşık Mehmed, Selanik'te büyük hanların çok sayıda olduğunu belirtmesine rağmen sayı vermez; sadece üç hanın ismini vermekle yetinir. Bunlar Mustafa Paşa Hanı, Suluca Han ve Malta Hanı'dır.³³

Evliya Çelebi ise şehirdeki hanların sayısını 16 olarak belirtip iki katlı, kurşun örtülü ve büyük hanlar arasında Sultan Bayezid tarafından inşa ettirilen Sulu Han'ı özellikle zikreder. Diğer hanları isim belirtmeden kurşunlu ve büyük hanlar olarak tarif eder. Seyahatnâmesinde kervansaraylara ayrı bir başlık açmasına rağmen sayı ve isim vermez; sadece "hasbî" olduklarına vurgu yapar.³⁴ Çeşitli kaynaklardaki bilgileri toplayan E. Hakkı Ayverdi, şehirdeki belli başlı hanları Malta Hanı, Mehmed Paşa Hanı, Mustafa Paşa Sulu Han, Sinan Paşa Hanı olarak kaydetmiş; kervansaraylardan ise sadece ikisine değinmiş, bunlardan birisinin II. Bayezid'e ait olduğunu yazmıştır.³⁵

Ticari faaliyetlerin giderek artması şehirdeki han sayısını da etkilemiş, vakıflar dışında özel mülkiyet olan ve yabancıların işlettikleri hanlar da hizmet sektörüne katılmıştır. 1840'lara doğru hizmet sektöründe çalışan hancıların sayısı 56 olarak kaydedilmiştir. Bu hanların hemen hemen hepsi de Türklerin ellerindeydi. Hatta gedik yoluyla han sahibi olan kadınlar da vardı.³⁶ 1848 tarihli bir kayıt ise şehirde Müslim ve gayrimüslimlerin işlettiği büyük-küçük olmak üzere toplam 62 hana işaret etmektedir.³⁷ Şehirdeki han sayısı *Selanik Vilayet Salnâmeleri*'ne göre 1870-1882 yılları arasında 70³⁸, 1893-1895 yılları arasında 111³⁹, 1897-1905 yılları arasında ise 112⁴⁰ olarak kaydedilmiştir.

Hanların şehirdeki konumlarına bakıldığında zaman Çayır Mahallesi, Eski Balıkhane Sokağı, Frenk Mahallesi, Gülmezoğlu Mahallesi, Hamza Bey Mahallesi, Haraççı Ali Mahallesi, Kara Hacı Mahallesi, Kara Hacıoğlu Mahallesi, Malta, Parmak Kapı, Pazar-ı kebir, Pulya Mahallesi, Tahtakale, Unkapanı, Vardar Kapısı Caddesi, Vardar Kapısı bitişiği, Vardar Kapısı dışı ve Yalı Kapısı Caddesi olmak üzere çeşitli bölgelere dağılmış durumdaydı⁴¹.

III. Selanik'te İnşa Edilen Vakıf Han ve Kervansaraylar

Şehirde Müslim ve gayrimüslimler tarafından kurulan vakıfların dini, sosyo-kültürel vs. amaçlarla birçok yapıyı insanların hizmetine sunduğu görülmektedir. Bu yapılar arasında sosyal bir kurum olmasının yanında ticari işlevleri de olan han ve kervansarayları da saymak gerekir. Şehirdeki hanlar genellikle vakıflara gelir sağlamak üzere inşa ettirilmiş ve yapılacak alan, kazanç sağlayacağı vakfa yakınlığına göre seçilmiştir. Bununla birlikte ücret almadan hizmet veren hanlar da bulunmaktadır. Nitekim XVII. yüzyılda yaşamış bir Fransız rahibi olan Robert de

³¹ Machiel Kiel, "Selânik", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 353.

³² Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Tahrir Defteri (TD)*, 7, s. 551.

³³ Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim (Metin)*, Cilt: III, Hazırlayan: Mahmut Ak, Ankara 2007, s. 990.

³⁴ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 8.Kitap, s. 72.

³⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk*, Cilt: IV, 4, 5, 6. Kitap, İstanbul 1982, s. 267.

³⁶ M. Anastassiadou, *a.g.e.*, s. 289, 294, 303.

³⁷ BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, 60/15-1.

³⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Selanik*, Def'a 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8 (1287-1299/1870-1882).

³⁹ *Salnâme-i Vilâyet-i Selanik*, Def'a 12, 13, 14 (1311-1313/1893-1895).

⁴⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Selanik*, Def'a 15 (1315/1897), Def'a 18 (1322/1905).

⁴¹ Hanların bulunduğu bölgelerin tespit edilmesinde çeşitli arşiv belgelerinin yanında önemli bir kaynak olarak VGMA, *VGM. Defter* serilerinden istifade edilmiştir. Selanik'teki vakıf han ve kervansarayların isimleri ve konumlarıyla ilgili olarak bk. Ek 2.

Dreux, Selanik çevresinde tüm gezginlerin barınması için enfes bir şekilde inşa edilen ve karşılığında bir şey ödenmesine gerek olmayan kiliseler kadar büyük hanlar görmüş ve bunlardan çok etkilenmiştir.⁴² Vakıf yapısı olan hanların işletilmesi doğrudan vakıflar eliyle değil, vakıfların hanı bütünüyle kiraya vermesi şeklinde olmuş, bu yapıları işletmeyi üzerlerine alanlar da hancı olarak adlandırılmıştır.⁴³

1. Büyük Kervansaray

Kervansarayın banisinin kim olduğu ve ne zaman inşa ettirildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşleri Paschalis Androudis Yunanca kaleme aldığı makalesinde tartışmıştır. Yazar, yapı tarzına dayanarak Büyük Kervansaray'ın Bizans "oteli" olduğunu, II. Murad'ın vakfı içerisinde yer aldığını ve onun tarafından onarıldığını düşünen Texier ve Pullan'ın görüşüne yer vermiştir. Değindiği bir diğer görüş A. Vakalopoulos'a aittir. Vakalopoulos, kervansarayın Bizans dönemi yapısı olarak XVI. yüzyılın başlarında Koca Mustafa Paşa tarafından onarıldığı hususundaki temelsiz düşüncüyü desteklemiştir. Yazar ise yapının XV. yüzyılda bir sultan ya da yüksek kademedeki bir görevli tarafından inşa ettirildiğini söylemektedir. Ona göre kervansarayın II. Murad döneminde yapıldığını iddia eden yazarların bir kanıtı yoktur. Ayrıca XV. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda kullanılan ve dönemin modası olarak tabir edilebilecek duvar cephesi motifleri bu kervansarayda da yer almıştır. Yazar, II. Bayezid'in Selanik'teki vakfında Büyük Kervansaray içerisinde 26 işyeri ve dükkânın bulunduğu hareketle kervansarayın Sultan II. Bayezid'in bir vakfı ya da vakfının bir parçası olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte V. Dimitriadis'ten yaptığı bir alıntıda kervansarayın Koca Mustafa Paşa'ya ait olduğunu ve 1546'da paşaya ait vakıf mülkler içerisinde yer aldığını kaydetmiştir.⁴⁴ Bütün bu görüşleri bilinenlerin ışığında değerlendirdiğimiz zaman daha önce de belirtildiği üzere 1478-1479 tarihli tahrir defterinde Selanik'te yıllık 7.000 akçe geliri olan bir kervansaray bulunmaktaydı. Eğer bu yapı bahsedilen kervansaray ise II. Bayezid döneminden önce mevcuttu dolayısıyla bu sultana ait olması mümkün değildi. II. Bayezid'in vakfiyesinde geçen kervansaray (Suluhan) ise bedesten yakınında olup 1509 yılında daha yapım aşamasındaydı. Kervansarayı Koca Mustafa Paşa Vakfı ile bir araya getiren bağlantı ise 1546-1547 yılındaki kayıta "han-ı büzürk" olarak kaydedilen yapının Büyük Kervansaray ile örtüştürülmesidir. Burada dikkat çeken ayrıntı ise her iki kervansarayın da yıllık kira gelirinin 7.000 akçe olması idi. Bütün bu veriler kervansarayı kesin olarak bir vakıf veya kişiyle ilişkilendirmemize yetecek kadar bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla banisi tam olarak tespit edilemeyen bu kervansarayın ayrı bir başlık halinde incelenmesi uygun görülmüştür.

Büyük Kervansaray, Hamza Bey Mahallesi'nde (Mahalle-i Ketafi) olup mahalleye ismini veren caminin yakınında idi. Çevresinde Hamza Bey Camii, Tahtakale Hamamı ile Tahtakale Hanı bulunuyordu. Çok büyük bir alanı kaplayan kervansaray iki katlı olarak inşa ettirilmiş, inşa malzemesi olarak tuğla, kaba taş ve harç kullanılmıştır. Gezginler ve tüccarlar için çok sayıda odası bulunan kervansarayın üst katındaki odalara revaklarla örtülü merdivenlerle ulaşılmış olup odaların her birinde ocak ve pencere mevcuttu. Alt kattaki odalar esasen çalışma odası olmakla birlikte penceresi olmayanlar, depo olarak kullanılmıştır. Kervansarayın alttaki kemerleri yuvarlak, üsttekiler ise "s" biçimli idi. Giriş kapısındaki kemerlerin ise kemer taşları vardı. Dıştaki küçük bacalar, büyük ve sade bir bina olan yapının ön cephesine ilginç bir görünüm eklemiştir. Odaları, ahırları, tuvaletleri, depoları, kapıları ve ortasındaki havuzu ile kervansaray abidevi bir karaktere sahipti. Yapının 1864 yılında C. Texier ve R. Pullan tarafında bir planı

⁴² M. Mazower, *a.g.e.*, s. 64.

⁴³ M. Özer, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁴ Paschalis Androudis, *Historical and archaeo/ogical evidence on the great Karavan-Seray (Büyük kervansarayı) of Thessaloniki*, p.77-79) https://www.academia.edu/Kervansaray_of_Thessaloniki_Historical_and_Archaeological_Evidence, erişim tarihi: 25.05.2019.

çizilmiştir. Kervansarayın canlı bir tasviri 1875-1876'da şehri ziyaret eden Alman Karl Braun-Wiesbaden (Bismark'ın elçisi) tarafından yapılmıştır. Elçi, hanın çok geniş bir avluya sahip olduğunu, üst katın bir kısmından çarşı olarak istifade edildiğini, birçok küçük dükkânın ticari işlemler için kullanıldığını belirtmiştir. Hanın odalarını da tasvir eden elçiye göre odalarda yatak olmadığı gibi yiyecek ve içecek ikramı da söz konusu değildir. Handa konaklayacak kişilerin yiyeceğini ve battaniyesini yanında getirmesi gerektiğini vurgulayan elçi, handa medeniyet izi olarak görülebilecek tek şeyin ocak olduğunu ifade etmiştir. Elçi handa kalanlara da değinmiş, bunların daha çok iç bölgelerden şehre iş bulmak üzere gelip geçici olarak handa konaklayan Bulgar köylüler olduğunun altını çizmiştir. Selanik'in ekonomik anlamda gelişmesinde önemli bir rol oynayan kervansaray, 1917 Selanik yangınında büyük zarar görmüş ve harabeye dönmüştür. Yapının kalıntıları bir süre muhafaza edilmişse de 1923 yılında yeni binanın (otel) planı hazırlanarak inşaatına başlanmıştır. 1932 yılında ise kervansarayın kalıntıları tamamen ortadan kaldırılmıştır. Yeni yapılan bina daha sonraki süreçte Selanik Belediye Binası olarak hizmet vermiştir. Bugün Büyük Kervansaray'ı hatırlatan tek şey ismi, iç avlusu ve güney girişidir.⁴⁵

2. II. Bayezid Vakfı'na Bağlı Han/Kervansaraylar⁴⁶

a) Suluhan

Han veya kervansaray olarak nitelendirilen bu yapı, şehirde bedesten civarında olup Suluhan olarak tanınmıştır. Han, II. Bayezid'in İstanbul'daki külliyesine gelir sağlamak üzere inşa ettirilmiştir. Külliye'nin inşası bitmeden hanın yapımına başlanmakla birlikte yapının başlangıç ve bitiş tarihleri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1509 yılında hanın yapımının devam ettiği bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın sonlarında Selanik'e gelen Âşık Mehmed, şehrin büyük hanlarından söz ederken Suluhan'ın da ismini zikretmiştir. Bu dönemde genellikle Yahudilerin sakin olduğu hanlar, XVII. yüzyılın ortalarında Evliya Çelebi'nin de dikkatini çekmiştir. Şehirdeki 16 tüccar hanından Suluhan'ı öncelikle zikreden seyyah, hanın kurşun örtülü ve altlı üstlü odalardan oluşan büyük bir yapı olduğuna vurgu yapmıştır. Hanın bir yüzyıl sonrasında bazı sıkıntılar yaşadığı görülmektedir. Özellikle bu dönemde gelir kaybına uğrayan ve çevresindeki diğer hanlara göre daha az tercih edilen Suluhan'a merkezi idare tarafından fermanla bazı ayrıcalıklar tanınmasına rağmen bunlar uzun ömürlü olmamış, kısa süre içinde han faaliyetini sürdürmeyecek hale gelmiştir. Vakfın nazırı olan şeyhülislamın girişimi üzerine merkezi idare duruma müdahale etmiş ve vakfın korunmasına yönelik bir ferman çıkarmıştır.⁴⁷

XIX. yüzyılda Suluhan'ın faaliyetine devam ettiği görülmektedir. Han, üst katında 9, alt katında 8 odası, 11 mahzeni, ahır ve su kuyusuyla önemli bir ticari yapı idi. Handaki mahzen ve odaların kiracılarını Müslim ve gayrimüslimler oluşturmuş, hatta içlerinde altlı üstlü 12 odayı işletenlere de rastlanmıştır.⁴⁸ Bu dönemde, kervansarayda 26 işlik ve dükkân bulunuyordu.⁴⁹ Ayrıca handa bir mescidin varlığı tespit edilmektedir. Mescidin ihtiyaçları doğrultusunda zaman zaman mum yağı, balmumu ve süpürge satın alınmıştır.⁵⁰ 1839 yılında handaki mescit, civarda cami bulunmadığından dolayı cemaatin ihtiyaçlarına cevap vermesi açısından bir minber

⁴⁵ Büyük Kervansaray hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Paschalis Androudis, *Historical and archaeological evidence on the great Karavan-Seray (Büyük kervansaray) of Thessaloniki*, p.63-97) https://www.academia.edu/Kervansaray_of_Thessaloniki_Historical_and_Archaeological_Evidence, erişim tarihi: 25.05.2019. Ayrıca bk. Ek 3 ve Ek 4.

⁴⁶ Vakfa bağlı han ve kervansaraylar ile ilgili ayrıntılı bilgi tarafından kaleme alınan makalede bulunmaktadır (Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki Vakıf Akarları", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 133, 2018, s. 113-126).

⁴⁷ M. Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki...", s. 116-117.

⁴⁸ M. Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki...", s. 122.

⁴⁹ C. İ. Genç, *a.g.t.*, s. 107.

⁵⁰ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.)*, 3760, vr. 2a.

eklenerek camiye dönüştürülmüş ve bir hatip tayin edilmiştir.⁵¹ Suluhan'ın odaları ve ahırında zaman zaman tamir çalışmaları da yapılmış, çivi, kürek, süpürge, tahta gibi çeşitli araç-gereçler satın alınmıştır.⁵² Hanın aydınlatılması, temizlik işlerinin yapılması ve çöplerinin toplanması için vakıf gelirlerinden tahsisat ayrılmıştır.⁵³

b) Kervansaray

II. Bayezid'in vakfı olarak XVI. yüzyılın ikinci yarısında karşımıza çıkan kervansaray, Suluhan'a kıyasla daha küçük bir yapıydı. Zira bu dönemde Suluhan'ın yıllık 14.833 akçelik gelirine karşılık bu hanın 5.223 akçelik geliri bulunmaktaydı.⁵⁴

3. Koca Mustafa Paşa Vakfı'na Bağlı Kervansaraylar

Koca ve maktul gibi sıfatlarla anılan Mustafa Paşa, II. Bayezid dönemi devlet adamlarından olup vezarette de bulunmuştur. İstanbul-Sulu Manastır, Eyüb, Yenice-i Karasu ve Nevrekob'da inşa ettirdiği vakıf eserler için İstanbul, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde birçok gayrimenkul vakfetmiştir.⁵⁵ 937/1530 tarihli tahrir defterinde Selanik'teki Mustafa Paşa evkafı sadece Karaoğlu Köyü'nün gelirinden oluşurken⁵⁶ 953/1546-1547 tarihli İstanbul tahrir defterinde vakfın gelir kaynaklarını arttırdığı, Selanik'te dükkân, oda ve değirmenlerin yanı sıra 2 adet kervansaraya da sahip olduğu görülmektedir. Büyük ve küçük olarak kaydedilen bu kervansaraylardan büyük olanın geliri yıllık 7.000 akçe, diğerinin ise 1.500 akçe idi.⁵⁷

4. Makbul İbrahim Paşa Vakfı'na Bağlı Han

Kanuni Sultan Süleyman döneminde 12 yıldan fazla bir süre vezaret makamında bulunan İbrahim Paşa, Selanik'te cami, medrese ve sıbyan mektebinden oluşan bir külliye vücuda getirmiş, bunlara gelir sağlayacak şekilde çok sayıda gayrimenkul ve nakit vakfetmiştir. 1530-1531 yılında tescil edilen vakfiyesinde Selanik'te çok katlı ve çok sayıda odayı içeren evlerden söz edilmektedir. Bu evlerin bir kısmı müyâtâb kârhanesi, bezhane, sabunhane, bezirhane ve masara olarak kullanılmıştır.⁵⁸ Vakfiyede açıkça bir han kaydı bulunmamasına rağmen bu evlerde hanlardaki ticari faaliyetlere benzer bir işleyişin olduğu tahmin edilmektedir. İlerleyen süreçte vakfa bağlı hanların ortaya çıkışı muhtemelen bu evlerden bir kısmının hana dönüşmesiyle mümkün olabilmıştır.

Boyacılar Hanı: 1568-1569 tarihli evkaf defterinde, İbrahim Paşa'nın vakıf akarları arasında Kervansaray-ı cedit olarak adlandırılan bir yapıdan bahsedilmektedir. Bu yapı, Vardar Kapısı yakınında *Manuri evleri* tabir edilen iki katlı, fırın, su kuyusu ve tuvalet içeren evlerin yerindedir.⁵⁹ Aynı mevki, bu kez XVIII. yüzyıl ortalarında vakfa bağlı Boyacılar Hanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergâh-ı âlî Kapıcıbaşılarından Abdurrahman Ağa'nın tasarrufunda olan han, 1160/1747-1748 yılında boyacı esnafının yerleştiği bir merkez olmuştur. Adı geçen esnaf, bir arada iş yapmak ve başka yerlere gitmemek üzere fermanla bu hana nakledilmiştir. Boyacı

⁵¹ BOA, *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, 1621/31-1, 1621/31-2; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Osmanlı Arşivleri (OA)*, *Evkaf Muhasebe Kalemi (EV.MH)*, 00048.00118.

⁵² BOA, *TSMA.d.*, 3760, vr. 2b.

⁵³ M. Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki...", s. 123.

⁵⁴ M. Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki...", s. 117.

⁵⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 2007, s. 441-448.

⁵⁶ *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530)*, I, Dizin ve Tıpkı Basım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 103.

⁵⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 446.

⁵⁸ Meral Bayrak (Ferlibaş), "Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı: Selanik ve Kavala ile Diğer Yerlerde Bulunan Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 35, İstanbul 2016, s. 2-8.

⁵⁹ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA), *Tapu Tahrir Defteri-Evkaf (TT.d.Evkaf)*, 553, vr. 55a.

esnafının bir araya toplanma isteğinde, şehirde dağınık bir şekilde faaliyet gösteren dükkânlarına eşkıyanın yaptığı baskılar etkili olmuştur. Ancak Selanik'te boyacıbaşılık mukataasını malikâne olarak tasarruf eden Hacı Ahmed Efendi, 1766'larda yeni bir han inşa ettirmiş, boyacı esnafını da bulunduğu handan zorla çıkartarak kendi hanına nakletmiştir. İbrahim Paşa Vakfı'nın Selanik'teki hanını tasarruf eden ve yıllık kirasıyla geçimini sağlayan Emine Hanım, merkeze sunduğu arzuhalde hanın harap hale gelmesine yol açacak bu gelişmenin önlenmesini ve mevcut ferman doğrultusunda hareket edilerek boyacı esnafının tekrar eski yerine nakledilmesini talep etmiştir.⁶⁰ Boyacı esnafı, mukavele gereği han dışındaki dükkânlarda faaliyet gösteremeyecek, aksi halde taahhütleri olan neziri ödemek zorunda kalacaklardı. Handaki boyacı esnafı, boyadıkları ipek, pamuklu ipek, aba, basma, bogası, yapağı ve pamuksuz abanın ölçüsüne göre resim ödediklerinden bir kısım esnafın han dışındaki diğer han ve dükkânlarda güvez, bakkam ve çivit boyası işlemesi, peştamal boyacıbaşılığı mukataası mutasarrıfı olan Ahmed Efendi'nin şikâyetine sebep olmuştur. Karşılıklı şikâyetler üzerine boyacı esnafının tekrar eski hanlarına nakilleri konusunda ferman verilmesi talep edilmiştir.⁶¹

5. Çoban Mustafa Paşa Vakfı'na Bağlı Han

Aslen Bosnalı olan Çoban Mustafa Paşa, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni döneminde kapıcıbaşılık, beylerbeylik, üçüncü ve ikinci vezirlik, Mısır Valiliği gibi çeşitli makamlarda bulunmuş, 1529 yılında vefat etmiştir. Gebze ve Eskişehir'de cami, medrese ve imareten oluşan külliye tesis eden Mustafa Paşa⁶², kurduğu vakıflara çok sayıda gayrimenkul bağışlamıştır. Mustafa Paşa'nın Selanik'te de birçok akarı bulunmaktadır. Bunlardan biri son derece şöhretli olan Hamza Bey Mescidi Mahallesi'ndeki handır. Hanın odaları, ambarları ve bunlara ilave edilen diğer kısımları hesaba katıldığında büyük bir alanı kapladığı anlaşılar. Vâkıf, başlangıçta çeşitli evlerden ve birimlerden oluşan yapıları peyderpey satın alarak yeniden düzenlemiş; inşa ettirmiş ve hana dönüştürmüştür. Mesela; bir kısmı iki katlı 30 ev ve 2 avludan oluşan yapıyı Ramazan b. Hüseyin'den 31.000 dirhem karşılığında satın almıştır. Yapıların bir kısmı ise Çukur Meyhane adıyla bilinen ve bir gayrimüslimden 4.000 dirheme satın alınmış 4 evden oluşmaktadır. Diğer bir kısmı ise içinde boyahane denilen bir evin de bulunduğu çeşitli evler ile eski bir hamam ve avludan oluşan yapı olup Hacı Ali b. Hacı Mustafa'dan 34.000 dirhem karşılığında satın alınmıştır. Mustafa Paşa, bütün bu yapıları değiştirerek ve düzenleyerek hana dönüştürmüş ve vakfetmiştir.⁶³

Selanik'teki vakıf akarlardan hanın XVII. yüzyılın başlarında 45.000 akçelik bir geliri vardı.⁶⁴ Vakfın 1669-1671 yıllarına ait muhasebe defterine göre hanın kira gelirini kesin olarak belirlemek güçtür. Zira hanın geliri, vakfın şehirdeki dükkân ve hamam gibi diğer gayrimenkul gelirleriyle birlikte kaydedilmiştir. Bu dönemde hanın tamir ve diğer masrafları için vakıf gelirlerinden 8.402 akçe sarf edildiği ve bu miktardan 7.259 akçenin tamir için kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ XIX. yüzyılın sonlarında da faal olan ve *Han-ı kebir* adıyla kayıtlarda yerini alan hanın 1892 yılında yıllık kirası 400 kuruş idi.⁶⁶

⁶⁰ 8 Receb 1180/10 Aralık 1766 tarihli Emine Hanım'ın merkeze gönderdiği arzuhal: BOA, *Ali Emiri Sultan III. Mustafa* (AE.SMST. III), 356/28569.

⁶¹ Topkapılı Seyyid Mehmed Ağa'nın arzı: BOA, AE.SMST. III, 356/28569.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 4, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, s. 1192.

⁶³ Çoban Mustafa Paşa'nın Evail-i Receb 932/13-22 Nisan 1526 tarihli vakfiyesi: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), *Defter (D)*, 7003, vr. 21a-21b.

⁶⁴ Evâsıt-ı Rebiülevvel 1017/25 Haziran-4 Temmuz 1608 tarihli vakıf muhasebe defteri: BOA, *TSMA.d*, 1272, vr. 2b.

⁶⁵ BOA, *TSMA.d*, 1786, vr. 1b, 3b-4a.

⁶⁶ VGMA, *VGM. Defter*, 5063/00009, s. 100.

6. Hüsrev Kethüda Vakfı'na Bağlı Han/Kervansaraylar⁶⁷

Hüsrev Kethüda, Vezir Kara Ahmed Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa gibi devlet adamlarının kethüdalığını yapmış ve kurduğu vakıflarla ön plana çıkmış bir şahsiyettir. 1573 tarihli vakfiye ve 1582 tarihli zeyl vakfiyesiyle İstanbul, Kırkkilise, İpsala, Malkara ve diğer yerlerde oluşturduğu vakıf eserler için imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yüzlerce gayrimenkul vakfeden Hüsrev Kethüda, Selanik'e ayrı bir önem vermiş, burada bir takım sosyo-ekonomik müesseseler oluşturmuştur.

a) Kervansaraylar: İsimleri bilinmemekle beraber vakfedilen iki kervansaray, şehirde Kara Hacı Mahallesi'nde Katırcılar Kervansarayı'nın yakınında olup ikişer katlı olarak inşa edilmiştir. Diğerine göre daha büyük olan kervansarayda 25 oda, 2 tuvalet, hayat, ahır ve çeşme bulunmaktadır. Kervansarayanın dışında ayrıca 2 adet dükkânı vardır. Dolayısıyla kervansarayları sadece konaklama amaçlı değil etrafındaki ticari eklentilerle birlikte ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü bir merkez olarak da düşünmek gerekir. Diğer kervansarayanın ise üst katında 10 odası; alt katında hayat ile tuvalet, avlu ve su kuyusu bulunmaktadır.

b) Hanlar: Vakfın XVIII. yüzyıla ait muhasebe defterlerinde han sayısı 6 olarak tespit edilmektedir. Yeni Han (Han-ı cedid), Han-ı kebir (Taş Hanı), Muhtesip Hanı veya sadece han olarak nitelendirilen bu yapılar Tahtakale, Vardar Kapısı yanı, Burmalı Camii civarı, Yalı Yolu gibi bulundukları yere göre de tarif edilmiştir.

Tablo I: Muhasebe Defterlerine Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Selanik'teki Hanlarının Kira Gelirleri⁶⁸

HANLAR	1 Ş 1136/25 Nisan 1724	1141/1728- 1729	1142/1729- 1730	1143/1730- 1731
	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)
Yeni Han-Tahtakale	2.004	2.004	2.004	2.004
Han (meyhaneden dönüşme)	1.500	1.500	1.500	1.500
Muhtesip Hanı-Katırcılar Hanı yakınında	720	720	720	

11
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
11 / 3
July
2021

Tablo II: Muhasebe Defterlerine Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın Başlarında Selanik'teki Hanlarının Kira Gelirleri⁶⁹

HANLAR	1193/1 779- 1780	1197/ 1782- 1783	1203/1 788- 1789	1212/1 797- 1798	1213/1 798- 1799	1214/1 799- 1800	1216/1 801- 1802	1217/1 802- 1803	1218/1 803- 1804	1219/1 804- 1805
	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)
Tahtakale'deki Han-ı Cedid	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004
Tahtakale'deki diğer han		180	180	180	180	180	180	180	180	180
Vardar Kapısı yanındaki han	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150
Burmalı Camii	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500

⁶⁷ Vakfa bağlı han ve kervansaraylarla ilgili ayrıntılı bilgi tarafımdan kaleme alınan makalede bulunmaktadır (Meryem Kaçan Erdoğan, "Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 50, Ankara 2018, s. 65-83).

⁶⁸ M. Kaçan Erdoğan, "Hüsrev Kethüda Vakfı...", s. 74.

⁶⁹ M. Kaçan Erdoğan, "Hüsrev Kethüda Vakfı...", s. 74-75.

civarındaki han										
Yalı Yolu'ndaki dükkânlar ve han-ı kebir	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500
Tahtakale'deki han		700	700	700	700	700	700	700	700	700

b.1) Vakfın Tahtakale Bölgesindeki Hanları: Tablodan görüldüğü üzere vakfın Tahtakale'de ismi bilinen Yeni Han dışında 2 hanı daha bulunuyordu. Hamza Bey Camii yanındaki Tahtakale Çarşısı ticaretin yoğun olarak yapıldığı merkezlerden biriydi. Burada çok sayıda dükkânın yanı sıra hanlarda da ticari faaliyetler yürütülmüştür. Bu dönem kayıtlarından (1837 yılı) hanlarda bazen farklı bazen de aynı meslek gruplarına ait işlik ve dükkânların faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.⁷⁰

b.2) Vakfın Vardar Kapısı Yanındaki Hanı: Hanın ismi bilinmemekle birlikte büyüklüğüne dair arşiv belgelerinde bazı bilgiler mevcuttur. Buna göre han 1.050 zira büyüklüğünde idi.⁷¹

b.3) Vakfın Yalı Yolu'ndaki Taş Hanı (Han-ı kebir): Yalı Yolu'nda (Üzümcüyan Sûku) bulunan Han-ı kebir *Taş Han*⁷² adıyla bilinen bir yapı idi. XIX. yüzyılın ilk yarısında (1837 yılı) II. Bayezid'in kervansarayına yakın olan bu handa 9 dükkân vardı.⁷³ Şehrin en iyi binalarından biri olan bu hanı Avrupalı ziyaretçiler de tercih etmiştir. Hanın girişinde kendi kahvehanesi ve şerbethanesi vardı.⁷⁴ Yüzyılın ikinci yarısında hanın vakıf hisselerinin müşterek olarak tasarruf edildiği görülmektedir. Bu dönemde hanın, vakıf olan 6 hissesi eski Yanya Alaybeyi Ahmed Reşad Bey, kardeşi Celal Efendi ile Selanik'te sakin Süleyman Efendi arasında tasarruf edilmiştir.⁷⁵

b.4) Vakfın Burmalı Camii Civarındaki Hanı: Bu hanın fiziki yapısı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.

Hüsrev Kethüda Vakfı'na bağlı bu hanlar, Müslüman veya gayrimüslimlere yıllık bir bedel karşılığında kiraya verilerek işletilmiştir. Yapıları kiralayanlardan bazıları bu işi ortaklaşa olarak yürütmüştür. Vakfın Selanik'teki gelir kaynaklarının yaklaşık %25'ini hanların kira geliri oluşturmıştır.⁷⁶

7. Yemen Fatih Gazi Sinan Paşa Vakfı'na Bağlı Hanlar

a) Malta Hanı

Han, Yemen Fatih Gazi Koca Sinan Paşa'nın vakfına dahil ettiği yapılardan biridir. Adı geçen vâkıf, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde çeşitli

⁷⁰ C. İ. Genç, *a.g.t.*, s. 107-108.

⁷¹ VGMA, OA, *Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.)*, 00103.00003, vr. 2a.

⁷² Taş Han'da bulunan leblebici dükkânı 1262/1846 yılında üç hisseli olarak işletilmiştir [BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d.)*, 12887, vr. 5a].

⁷³ C. İ. Genç, *a.g.t.*, s. 107.

⁷⁴ M. Anastasiadou, *a.g.e.*, s. 290.

⁷⁵ Taş Han'ın 6 hissesinden bir hissesini tasarruf eden Celal Efendi'nin çocuksuz olarak vefat etmesi üzerine hissesi mahlûl kalmış, müzayede sonucunda hisse 10.000 kuruştan Ahmed Reşad Bey ile Süleyman Efendi'ye geçmiştir. Hissesine denk gelen 5.000 kuruşu Ahmed Reşad Bey'in kısa sürede ödemesiyle ilgili Selanik evkaf muhasebecisinin baskıları ile hanın mülk ve vakıf olan kısımlarının araştırılmasına dair ilgililere gönderilen 15 Cemaziyelâhir 1296/6 Haziran 1879 tarihli bir yazı: VGMA, OA, *Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT)*, 00957.00524.

⁷⁶ M. Kaçan Erdoğan, "Hüsrev Kethüda Vakfı...", s. 77.

idari görevlerde bulunmuş, beş defa vezaret makamına getirilmiştir. 1596 yılında vefat eden Sinan Paşa'nın imparatorluğun çeşitli yerlerine dağılmış çok sayıda vakıf eseri bulunmaktadır. Paşa'nın Selanik'teki vakıf eseri ile gelir kaynaklarından bahseden vakfiyesi Evail-i Cemaziyelâhir 1004/1-10 Şubat 1596 tarihini taşımaktadır. Arapça olarak kaleme alınmış olan vakfiyenin içinde 7 adet vakfiye bulunmaktadır. Selanik vakıfları üçüncü vakfiyede yer almaktadır. Sinan Paşa, burada bir kiliseyi (Rotonda) satın alarak duvarlarını ve içini yeniden yaptırmış ve camiye dönüştürmüştür. Camiye gelir olması açısından Paşa'nın bazı mülkleri vakfettiği görülmektedir. Caminin yanındaki odaları bir Hristiyan papazdan; eskiden Yahudilerin sahip olduğu bazı evleri de Derviş Çelebi'den satın alarak vakfetmiştir. Bu evlerden biri, Halil Ağa Hamamı yanında olup 24 hücreli bir evdir. Diğeri ise Kara Hacı Mahallesi'nde iki katlı ve 70 odalıdır. Aslında bu ev, han olarak tarif edilebilecek bir yapıdır.⁷⁷ Yüzyılın sonlarında şehri ziyaret eden Âşık Mehmed, Sinan Paşa Camii Vakfı'na bağlı olarak Malta Hanı'na işaret etmektedir. Seyyah, Selanik'te büyük hanlardan biri olarak ismini zikrettiği Malta Hanı'nda diğer birçok handa olduğu gibi Yahudilerin ikamet ettiğini ve Yahudilerin uzun kiralama yöntemi ile hanları kiralayarak âdetâ meskene dönüştürdüklerini ifade etmiştir. Han, Sinan Paşa Camii Vakfı'na yıllık kira geliri olarak 1.000 kuruş katkıda bulunmuştur.⁷⁸ XVIII. yüzyıl kaynaklarında da adı geçen han, ünlü bir han olarak adını Malta'dan Selanik'e getirilip köle olarak satılan esirlerden almıştır.⁷⁹

b) Simkeşhane: Sinan Paşa Camii Vakfı'na bağlı olan ve cami yakınında bulunan han, simkeş esnafına kiraya verilmiş ve burası simkeşhane olarak kullanılmıştır. Simkeş esnafının handaki faaliyetlerine ne zaman başladığı bilinmemektedir. XVII. yüzyılın sonlarında sim tedarik edilemediğinden⁸⁰ zarara uğrayan simkeşhane faaliyetini 1703 yılına kadar devam ettirebilmiştir. Zira bu tarihte Selanik'te sırma işlemek padişah fermanı ile yasaklandığından simkeş esnafı da faaliyetine son vermiştir. Simkeş esnafı, hanı boşaltmakla birlikte buradaki alet ve edevatı götürmediğinden malzemeler âtil bir halde kalmıştır. Alet ve edevatın zamanla harap hale gelmesi üzere 1728 yılında bu eşyaların güvenli bir yere nakledilmesi için girişimde bulunulmuştur. 1732 ve 1733 yılına ait kayıtlarda ise simkeşhanenin 1703 yılında yıktırıldığı, duvarlarının enkazının kaldığı ve vakıf arsanın kirasıyla ilgili çeşitli hüccetlerden bahsedilmektedir.⁸¹

8. Selanik Mevlevîhânesi Vakfı'na Bağlı Han

Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından Selanik'te Yenikapı denilen yerde (surların dışında) 1615 yılında inşa ettirilen ve XX. yüzyıl başlarına kadar hizmet veren mevlevîhânenin çeşitli gelir kaynakları yanında, sonraki süreçte bağış yoluyla edinilmiş başka gelir kaynakları da vardı.⁸² Bunlardan biri, mevlevîhâne şeyhlerinden Ahmed Efendi'nin bağışladığı, Selanik'te Gülmezoğlu Mahallesi'nde bulunan ve çevresinde *Dutlu Han* olarak bilinen bir yapıydı. Hanın fiziki

⁷⁷ Sadi Bayram, "Yemen Fatihi Gazi Sinan Paşa'nın Kahire ve Şam Vakfiyeleri". 38. ICANAS (Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Milletlerarası Kongresi), *Bildiriler*, Ankara 10-15 Eylül 2007, Cilt: II, Ankara 2012, s. 705-708, 710-711; Nurcan Yazıcı, "Osmanlı Mimarlığında XVI. Yüzyılın Önemli Bir Banisi: Yemen Fatihi Gazi Sinan Paşa ve Camileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı 17, 2011, s. 437-439, 446-448; Hasan Basri Öcalan, "Koca Sinan Paşa Vakıfları: Kuruluş Amaçları, İşlevselliği ve İstihdam Yönünden Analizi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı 35, 2018, s. 724-727, 730.

⁷⁸ Âşık Mehmed, a.g.e., Cilt: III, s. 990.

⁷⁹ Ch. K Papastathis- E. A. Hekimoglou, *The Great Fire of Thessaloniki (1917)*, p.37, Thessaloniki 2010, https://www.academia.edu/2306858/The_Great_Fire_of_Thessaloniki_1917, erişim tarihi: 14.05.2019.

⁸⁰ Himmet Taşkömür, *Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme (XV-XIX. y.y.)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 18.

⁸¹ Tahsin Öz, "Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fatihi Sinan Paşa Arşivi", *Belleten*, 10/37, 1946, s. 188-189.

⁸² Cizyedarlık, mukataacılık, sefer defterdarlığı ve başdefterdarlık gibi görevlerde bulunan Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın Selanik dışında İstanbul, Edirne, Karasu Yenicesi ve Ferecik'te vakıfları bulunmaktadır. Selanik Mevlevîhânesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Emine Gümüşsoy, "Selanik Mevlevîhânesi", *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Beşinci Uluslararası Kongresi Tebliğleri Mayıs 2015, Saraybosna*, Editör: Halit Eren, İstanbul 2018, s. 39-61.

özellikleri bilinmemekle birlikte büyük bir yapı olduğu 1860'lı yıllarda yapılan bazı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu dönemde hanın kiralınması, tamiri ve bölünmesiyle ilgili bir dizi sorun ortaya çıkmış, kiracı, vakıf mütevellisi ve mevlevîhâne şeyhleri karşı karşıya gelmiştir. Han, Şeyh Ahmed Efendi'nin vefatından sonraki süreçte postnişin olan ikinci oğlu İbrahim Efendi zamanında Selanik Yahudi taifesinden ve Avusturya tebaasından Mişon Ferlandez'in oğluna kiraya verilmiştir. Kiralama işlemi, her sene senedin yenilenmesi kaydıyla yapılmıştır. Ancak bir süre sonra şeyhlikten azledilen Mehmed Ali Efendi'nin yerine getirilen Yakup Çelebi, hanla ilgili usulsüz bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bu dönemde hanın kirası, 5 seneliği 3.000 kuruş olmak üzere yeniden düzenlenmiş ve kontrata eklenmiştir. Yakup Çelebi, hanın 2 senelik kirasını peşin olarak almış, 3 senelik kirasını ise tamir masrafları için ayırmıştır. Kontrata kiracı lehine bazı hususların ilave edilmesi, bir süre sonra kiracının bu durumdan yararlanması ile sonuçlanmıştır. Hanı kiralayan tüccar, hanın ortasından bir duvar çekerek ikiye ayırmış, yarısını han olarak yıllık 7.000 kuruşa kiraya vermiş, diğer yarısını ise ipek fabrikası olarak kullanmıştır. Ahmed Efendi Vakfı'na ait olarak tevliyeti evlada bırakılan ve mevlevîhâneye bağışlanan handaki son gelişmeler, Postnişin Yakup Çelebi ile vakıf mütevellisini karşı karşıya getirmiştir. Ahmed Efendi Vakfı Mütevellisi Mehmed Ali Efendi, Yakup Çelebi'nin hanla ilgili yaptığı sözleşmeyi kabul etmemiş, ikinci defa postnişinliğe getirildiğinde hanı kiralayan tüccarla görüşmüş ve mukavele dışında handa değişiklik yapamayacağını kendisine ifade etmiştir. Buna karşılık tüccar, hanın imarı için 30.000 kuruş sarf ettiğini dolayısıyla 15 yıla kadar buradan çıkmasının mümkün olmadığını beyan etmiştir. Hatta hanı tamamen zapt ederek vakfın ortadan kalkmasına yol açacak girişimlerde bulunmuştur. Şeyh ve vakıf mütevellisi Mehmed Ali Efendi vakfın geleceğini tehlikeye atan bu girişimlerin önlenmesi için hükümetten yardım istemiştir.⁸³

9. Hüseyin Çavuş oğlu Ahmed Ağa Vakfı'na Bağlı Han

Kürt Hanı: Selanik sakinlerinden Hüseyin Çavuş oğlu Ahmed Ağa, Şubat 1711 tarihli vakfiyesi ile Kara Hacı Mahallesi'nde bulunan mülk hanını vakfetmiştir. Han, çevrede Kürt Hanı adıyla bilinmekte olup demircilikle meşgul olan kıptilere bitişik bir konumdadır. Vakfiyede hanın fiziki özellikleri hakkında bilgi verilmemiştir. Hanın 90 kuruş olan yıllık kira geliri Edirne'deki Kadiriler Tekkesi fukarasının iase giderleri için vakfedilmiştir.⁸⁴

10. Küçük Ahmed Ağa'nın Vakfı'na Bağlı Kervansaray

Selanik'te Ahmed Subaşı Mahallesi'nde ikamet eden Küçük Ahmed Ağa, Şubat 1724 tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesi ile bir vakıf kurmuş, birçok gayrimenkulünü bu vakfa tahsis etmiştir. Bunların arasında bulunan 2 adet kervansaraydan biri Selanik'in merkezinde olup Haraççı Ali Mahallesi'nde *mahkeme-i atik* olarak bilinen boş bir arsa üzerine inşa ettirilmiştir. Arsa, Küçük Ahmed Ağa'nın tasarrufunda olmakla birlikte mülkiyeti Sinan Paşa Vakfı'na aittir. Bu nedenle adı geçen vakfa zemin kirası olarak yılda 1.080 akçe ödenmiştir. Küçük Ahmed Ağa, bu arsa üzerine vakıf mütevellisinin de iznini alarak kendi imkânlarıyla birçok yapı yanında bir adet kervansaray da inşa ettirmiş ve kurduğu vakfa bağışlamıştır. Kervansarayın kiraya verilerek işletilmesini ve gelirin vakfiye şartlarına uygun olarak sarf edilmesini şart koşmuştur. Vakfiyede kervansarayın fiziki özellikleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece kervansarayın aynı arsa üzerine inşa ettirilen bezirhane, at değirmeni, fırın, berber, kalaycı, hoşafçı ve kasap dükkânlarıyla bir arada olduğu tespit edilmektedir.⁸⁵

⁸³ BOA, MVL, 365/5. 1860 yılına ait diğer yazışmalar için bk. E. Gümüşsoy, *a.g.m.*, s. 45.

⁸⁴ *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan*, 3, Editör: Halit Eren, Hazırlayanlar: Halit Eren, Mustafa Oğuz, Zekai Mete, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2017, s. 340-341.

⁸⁵ Küçük Ahmed Ağa vakıf gelirlerinin, cami haline getirdiği Abacı Mustafa Mescidi ile Ali Paşa Mahallesi'ndeki mescidin görevlilerine, tamir ve tefriş masraflarına harcanmasını; artan paranın evlatlarına verilmesini, soyu tükendiği

11. Selanik Mutasarrıfı Seyyid Numan Paşa Vakfı'na Bağlı Hanlar

Selanik ayanından Hacı Seyyid Ahmed Ağa'nın oğlu olan Numan Paşa, çeşitli idari görevlerde bulunmuş, iki defa Selanik valisi olarak görevlendirilmiştir.⁸⁶ II. Selanik valiliği sırasında menkul ve gayrimenkul vakfederek aile vakfı kuran Numan Paşa, kısa süre sonra şehirde cami, tekke, mektep ve kütüphane inşa ettirmiş, vakıflarını bu vakıf eserleri de kapsayacak şekilde yeniden düzenlemiştir. Numan Paşa'nın vakfettiği gayrimenkuller arasında hanlar da bulunmaktadır. Eylül 1754 tarihli vakfiyesinde hanların özellikleri hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır. Han-ı kebir, han-ı sağır ve Alacahan isimleriyle anılan bu hanlar mevkii, fiziki yapısı ve eklentileriyle birlikte vakfiyede tarif edilmiştir.⁸⁷

Han-ı kebir: Selanik'te Kara Hacıoğlu Mahallesi'nde bulunan hanın arsası, Hüsrev Kethüda ile Hacı Derviş vakıflarına ait olup adı geçen vakıflara yıllık 270 akçe zemin kirası ödenmiştir. Han ve eklentileri Numan Paşa'nın mülkiyetindedir. Hanın etrafında İbrahim Ağa Hanı, Ali Beşe menzili ile ana cadde yer almaktadır. Han, iki katlı olarak inşa edilmiş; üst katında 5 adet şahnişinli⁸⁸ odanın yanı sıra 9 adet oda ile bir adet cihannüma; alt katında ise ahır ve samanlık bulunmaktadır. Ayrıca han, bir miktar avlu ile su kuyusuna sahiptir.⁸⁹

Han-ı sağır: Selanik'te aynı mahallede bulunan han iki katlı olarak inşa ettirilmiş, etrafı Debbağzade ve Kadri Beşe'ye ait evler ve ana cadde ile çevrilmiştir. Üst katında 5 oda, alt katında ahır bulunan hanın su kuyusu ve bir miktar avlusu vardır.⁹⁰

Alacahan: Selanik'te Yalı Kapısı yakınında bulunan bu hanın arsası, Sofu Mehmed Paşa Vakfı'na aittir. Vakıf, zemin kirası olarak adı geçen vakfa yıllık 1.800 akçe ödemiştir. Hanın etrafında un değirmeni, Yahudihane ve ana cadde yer almaktadır. İki katlı olarak inşa edilen hanın üst katında 19 adet oda; alt katında ise 4 adet bağ odası ile 3 adet ahır ve otluk bulunmaktadır. Ayrıca han, su kuyusu, bir miktar avlu ile 1,5 dönümlük arsaya sahiptir. Bitişğinde ise handa çeşitli sebeplerle konaklayan yolcuların ve hayvanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde nalbant dükkânı ile şirahaneye yer verilmiştir.⁹¹

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru vakfın gayrimenkulleriyle ilgili birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Vakfın musakkafâtı arasında yer alan hanın Selanik mutasarrıflığına bağlı görevlilerinin ikametine tahsis edildiği ancak kirasının 10 yıldır ödenmediği anlaşılmaktadır. 1796 yılında vakıf mütevellisinin dile getirdiği bu durum karşısında hükümet, olayın soruşturulmasını ve alacakların tahsil edilerek vakfa teslim edilmesini emretmiştir.⁹²

takdirde paranın vakıf için kullanılmasını şart koşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan*, 3, s. 344-350.

⁸⁶ Numan Paşa, Osmanlı idari yapısında silahşor, mîrahûr-ı sâni, kapıcılar kethüdası olmuş, ilki 1748, ikincisi 1754'de olmak üzere iki defa Selanik valiliğine getirilmiştir. Ayrıca İnebahtı, Hotin, Vidin, Adana, Sayda, Trabzon, Van, Erzurum, Çıldır, Rakka, Rumeli ve Kandiye valiliklerinde bulunmuştur. 1784 yılında şeyhü'l-vüzera iken vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s. 1264.

⁸⁷ Bu vakfiye ile Numan Paşa, birçok gayrimenkulün yanı sıra hanları da hayatta olduğu sürece kendisinin kullanmasını, ölümünden sonra bu hakkın kendi soyundan gelenlere geçmesini, nesil tükendikten sonra ise azatlı kölelere, azatlı kölelerin soyu tükenince de gayrimenkullerin kiraya verilerek gelirinin Medine fukarasına verilmesini şart koşmuştur. Ancak 16 Mart 1755 tarihli vakfiyesi ile daha önce tesis ettiği vakıfların şartlarında bazı değişiklikler yapmış, vakıf gelirlerinden inşa ettirdiği vakıf eserlerin ve evlatlarının yararlanmasını istemiştir (*Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan*, 3, s. 359, 361-362, 365-368).

⁸⁸ En yüksek geliri elde etmek amacıyla hanların ağırlama imkânları genişletilir ve şahnişinler inşa ettirilirdi. Bunlar, hanların iç cephesine eklenmiş ve ahşap cumbalar oluşturan balkonlardır (I. Tamdoğan-Abel, *a.g.m.*, s. 395).

⁸⁹ *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan*, 3, s. 361.

⁹⁰ *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan*, 3, s. 362.

⁹¹ *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan*, 3, s. 361.

⁹² BOA, *Cevdet Evkaf (C.EV)*, 241/12045.

12. Alagözzâde İbrahim Ağa Vakfı'na Bağlı Han

Selanik'te Sarı Hatib Mahallesi sakinlerinden Alagözzâde İbrahim Ağa b. Mustafa Ağa, Ekim 1767 tarihinde tescil ettirdiği vakfına han ve bozahane olmak üzere 2 adet gayrimenkul vakfetmiştir. Vâkıf, bu yapıların mülkiyetine sahip olmakla birlikte yapıların bulunduğu arsa, İbrahim Ağa Vakfı'na ait olduğu için mütevellisine yıllık 120 akçe zemin kirası ödemiştir. Han, Vardar Kapısı yakınındaki Malta Çarşısı'na bitişik konumdadır. Etrafında sur duvarları, Mustafa Beşe Hanı ve ana cadde bulunan hanın avlusunda bir de bozahane mevcuttur. İbrahim Ağa, hanın her yıl kiraya verilerek işletilmesini ve vakfiyedeki şartlara uygun olarak gelirlerin kullanılmasını istemiştir.⁹³

13. Receb Çelebi Vakfı'na Bağlı Hanlar

Vakıf defterlerinde Receb Çelebi Vakfı'na bağlı çeşitli hanlardan söz edilmektedir. Receb Çelebi'nin kimliği hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamakla birlikte varlıklı bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. O'nun birçok hanı, kurduğu vakfa gelir getirmesi amacıyla vakfettiği görülmektedir. Cami Han, Çengelci Hanı, Kebir Han, Muhtab Hanı, Rongot Hanı gibi isimlerle bilinen bu hanlar, şehirde tanınmış hanlar arasında yer almaktadır. Mesela; Malta Mahallesi'nde Rongot Hanı adıyla meşhur olan hanın 28 bab mağazası ile müştemilâtı bulunmaktadır. Hanın çevresinde Yıldız Hanı ile Saibaz Hanı yer almaktadır. Şişeciler'de bulunan han ise Cami Han adıyla etrafta tanınmıştır. Muhtab Hanı, Vardar Kapısı Caddesi'nde olup bitişiğinde 4 bab dükkân yerine sahiptir. 19 dükkânlı ve iki katlı diğer bir han ise Tophane Mahallesi'nde Eski Balık Pazarı Sokağı'nda yer almaktadır. Receb Çelebi Vakfı'nın Vardar Caddesi'ndeki bir handa da hissesi bulunmaktadır. Bu han nalbant dükkânı, kahvehanesi, 24 odası ve ahırıyla iki katlı bir yapıdır. Yalı Kapısı Caddesi Karantina Sokağı'ndaki 9 odalı ve 5 dükkânlı bir han da vakfa aittir. XX. yüzyıl başlarına kadar bu hanların faal oldukları tespit edilmektedir.⁹⁴

14. Haremeynüş-Şerifeyn Vakfı'na Bağlı Han

Yamaklar Hanı: Şehir içinde bulunan han, Haremeyn Vakfı'na bağlı olmakla birlikte uzun bir süredir harap durumdadır. Âtıl bir halde bırakılmış olan hanın 1834 yılında kışla olarak kullanılması amacıyla daireler arası birçok yazışma yapılmıştır. Halbuki Osmanlı Devleti'nin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun bazı taburlarının ikameti için sur dışında Kelemerye semtinde inşa ettirdiği bir kışlası bulunmakla birlikte burası mevki olarak uygun görülmemiş ve başka seçenekler aranmıştır. Bu seçenekler arasında yukarı kalede inşa ettirilecek bir kışla ile Yamaklar Hanı'nın kışlaya dönüştürülmesi de bulunmaktadır. Bu şekilde, her bir kışlada birer tabur askerin ikamet ettirilmesi mümkün olabilecektir. Ancak daha sonra yüksek maliyete sebep olacağı gerekçesiyle yukarı kalede inşa ettirilecek kışladan vazgeçilmiş, bunun yerine Yamaklar Hanı'nda iki tabur askerin barınabileceği şekilde bir kışlanın inşası uygun görülmüştür. Yapılan keşif sonucunda hanın bazı yerlerinin genişletilmesi, değiştirilmesi ve tamir edilmesi suretiyle zabıt dairelerini de kapsayacak şekilde iki taburluk kışlanın ortaya çıkabileceği anlaşılmış olup masrafı, 825 kese akçe olarak hesaplanmıştır. Ayrıca sur dışında olan ve inşası yarım kalan kışlanın yıktırılarak kereste vs. malzemesinin de kullanılması kararlaştırılmıştır. Hanın kışlaya dönüştürülmesinde lüzumlu olan malzemeler tespit edilmiştir. Buna göre başta kereste olmak üzere tuğla, kiremit, kum, kireç, pencere, cam çerçevesi, çivi, taş, fener gibi malzemeler ile amele ücretinin toplam maliyeti 412.949,5 kuruşa ulaşmıştır. Hanın kışla olarak kullanılmasına yönelik çizimleri yapılmış ve resimleri ilgililere gönderilmiştir. Bu süreç

⁹³ Alagözzâde İbrahim Ağa, han ve bozahane gelirleri ile şehirdeki Pinti Hasan Camii'nde Kurân-ı Kerim okunmasını, hafız ve diğer görevlilere ücretlerinin ödenmesini; yılda bir defa okutturulacak mevlidin masraflarının karşılanmasını; mütevellî tayin ettiği yeğenin soyunun tükenmesi halinde tevliyetin Selanik'te mısırcı esnafı idarecilerine verilmesini şart koşmuştur (*Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan*, 3, s. 383-385).

⁹⁴ VGMA, VGM. Defter, 2425.00020.

dolayısıyla Yamaklar Hanı'nın kışlaya dönüştürülmesi için yapılan çizimleri de ayrıntılı bir şekilde takip etmek mümkün olmuştur. Buna göre iki katlı olan hanın kışlaya dönüştürülmesi durumunda kat sayısının arttırılması planlanmış, han üç kat olarak yeniden tasarlanmıştır. Çizimlerden anlaşıldığına göre hanın Hamza Bey Camii tarafında büyük bir giriş kapısı ile ortasında büyük bir meydanı bulunmaktadır. Alt katı ahır, mutfak, su haznesi, tuvaletler ve askerin barınacağı koğuşlar; merdivenle çıkılan ikinci katı yine askerî koğuşlar olarak tasarlanmıştır. Üçüncü kat ise tuvalet, zabıt daireleri ile alay, miralay ve kaymakam daireleri olarak planlanmıştır. Merkez, taşradan gelen bilgileri değerlendirmiş; yarım kalan kışla için büyük masraflar yapıldığını ve bitimine yaklaşıldığını, burasının yıktırılarak yeni bir masraf kapısının açılmasını uygun bulmamıştır. Selanik Muhassılı İbrahim Paşa'ya verilen emirle kışlanın yıktırılma gerekçeleri sorgulanmış, yarım kalan inşaatın tamamlanması için yapılacak masraf hakkında bilgi istenmiştir.⁹⁵ Bundan sonraki süreçte, hanın akıbetiyle ilgili herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

15. Tütün Gümrüğü Hanı

Hanın bir vakfın musakkafâtı olduğu bilinmekle birlikte hangi vakfa ait olduğu tespit edilememiştir. Vakfın “menzil-i kebir” olarak nitelendirilen bu yapısı daha sonra Selanik Tütün Gümrüğü Hanı olarak kullanılmak üzere yıllık bir bedel karşılığında kiraya verilmiştir. Vakfın mütevellisi olan ve Şam'da ikamet eden Zekiye Hanım'ın XVIII. yüzyılın sonlarında han kirasının ödenmesiyle ilgili olarak merkezle yaptığı yazışmalarda, hanın vakıfla bağlantısı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte hanın yeri, fiziki yapısı vs. gibi özellikleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁹⁶

16. Aynoroz Vakfı'na Bağlı Kervansaray

Aynoroz'a tabi manastırlardan biri olan Aya-Laura Manastırı'nın Selanik'te birçok gayrimenkulü arasında bir de kervansarayı bulunuyordu. Unkapanı'nda yer alan ve manastıra akar olarak vakfedilen bu yapı, tahrir defterlerinde “bir bab kervansaray hanesi” olarak kaydedilmiştir. Defterde manastırın diğer akarlarında olduğu gibi kervansarayın geliriyle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁹⁷

Sonuç

Osmanlı coğrafyasında ticaret yolları üzerinde ve şehirlerde yaygın bir şekilde karşımıza çıkan han ve kervansaraylar, sosyal ve ticari yapılar olarak şehirlerin imarında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yapılar, Anadolu ve Balkanlar'daki örneklerine benzer tarzda Selanik'te de inşa ettirilmiştir. Şehirdeki hanların inşasında vakıflar öncü rol oynamış, Osmanlı hanedanına mensup kişiler ile veziriazam, vezir, defterdar, mutasarrıf, kethüda gibi devlet görevlileri ve ileri gelen Selanikliler tarafından çok sayıda vakıf kurulmuş, hanlar da bu vakıfların akarı olarak hizmet vermiştir.

Vakfiyelere yansıyan bilgiler ışığında Selanik hanlarının genellikle iki katlı olduğu, bir kısım hanlarda avlu, ahır, mahzen, depo, su kuyusu, çeşme, hayat, ambar, otluk ve samanlık gibi birimlerden birkaçının ya da daha fazlasının bulunduğu görülmüştür. Bununla birlikte Selanik hanlarında müstemilat olarak sırahane, şerbethane, bozahane, kahvehane, bağ odası, dükkân ve mağaza gibi unsurlar da yer almıştır.

⁹⁵ BOA, HAT, 1269/49177, 1269/49177-A, 1269/49177-B, 1269/49177-C, 1269/49177-D. Keşif defteriyle birlikte merkeze gönderilen hanın çizimleri için bk. Ek 5.

⁹⁶ BOA, Cevdet Belediye (C.BLD), 125/6250.

⁹⁷ Vedat Turgut, “Osmanlı Hâkimiyetinde Aynoroz Yarımadası'ndaki Kilise ve Manastırlar”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, Cilt: 4, Sayı 2, 2016, s. 228.

Osmanlı dönemi boyunca Selanik hanları, şehrin önemli caddelerinden Vardar Caddesi ile güneyinde konuşlandırılmıştır. Hanlar şehre yolu düşen, kısa veya uzun süreli konaklayan yolcuların barındığı; esnafın ve ticari işletmelerin işlerini yürüttüğü mekânlar olmasının yanında bazen de bir yahudihane, yerel görevlilerin ikamet ettiği bir mekân, bir iş koluna ayrılmış yapılar olarak faaliyet göstermiştir. Kimi zaman da konaklamanın mecburiyete dönüştüğü durumlara sahne olmuştur. Esirler ve askerlerin olağanüstü şartların etkisiyle bir süre hanlarda kalması bu çerçevede düşünülebilir. Bu yönüyle Selanik hanları, insan çeşitliliği ve ticari hareketlilik açısından dinamik yapılar olarak görülebilir.

Tarihi süreçte, zamanın tahribatına uğrayan hanların bir kısmı tamamen ortadan kalkmış, bir kısmı da şehrin Yunanistan'a geçmesinden sonra diğer Balkan coğrafyasında Osmanlı eserlerine uygulanan politikanın kurbanı olmuş; ya yıktırılmış ya da kaderine terk edilmiştir. Selanik'te günümüze kadar ulaşan hanların sayısı son derece az olup bunlar da gayrimüslimler tarafından geç dönemde inşa edilenlerdir. Zamanında, bulunduğu bölgeye sosyal ve ticari bir hareketlilik getiren hanların isimleri artık sadece arşiv kayıtlarında yaşamaya devam etmektedir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Ali Emiri Sultan III. Mustafa (AE.SMST. III)*, 356/28569.

BOA, *Cevdet Belediye (C.BLD)*, 125/6250.

BOA, *Cevdet Evkaf (C.EV)*, 241/12045.

BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, 12887.

BOA, *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*, 1269/49177, 1621/31.

BOA, *Meclis-i Vâlâ (MVL)*, 60/15, 365/5.

BOA, *Tahrir Defteri (TD)*, 7.

BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d)*, 1272, 1786, 3760.

2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA)

TKGMA, *Tapu Tahrir Defteri-Evkaf (TT.d.Evkaf)*, 553.

3. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

TSMA, *Defter (D)*, 7003.

4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, *Osmanlı Arşivleri (OA)*, *Evkaf Muhasebe Kalemi (EV.MH)*, 00048.00118.

VGMA, *OA*, *Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT)*, 00957.00524.

VGMA, *OA*, *Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.)*, 00103.00003.

VGMA, VGM. Defter, nr.2385, 2414, 2415, 2416, 2417, 2420, 2425, 5063/00009.

II. Kaynak Eserler

Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim (Metin)*, Cilt: III, Haz. Mahmut Ak, Ankara 2007.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 8.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2003.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4, Yay. Haz: Nuri Akbayan, Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996.

Salnâme-i Vilâyet-i Selanik, Def'a 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8 (1287-1299/1870-1882).

Salnâme-i Vilâyet-i Selanik, Def'a 12, 13, 14 (1311-1313/1893-1895).

Salnâme-i Vilâyet-i Selanik, Def'a 15 (1315/1897), Def'a 18 (1322/1905).

167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530), I, Dizin ve Tıpkı Basım, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

III. Kitaplar ve Makaleler

Akar, Tuba, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 7, Sayı 13, 2009, s. 267-292.

Anastassiadou, Meropi, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul 2016.

Atalan, Özlem- Arel, Hasan Şahan, "15. Ve 16. Yüzyıllara Ait Osmanlı Han Yapılarının Mekânsal Analizi", *Turkish Studies*, V.11/2, 2016, s. 217-228.

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavudluk*. Cilt: IV, 4, 5, 6. Kitap, İstanbul 1982.

Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları Vakfiyeler Yunanistan, 3, Ed. Halit Eren, Haz. Halit Eren, Mustafa Oğuz, Zekai Mete, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 2017.

Bayrak (Ferlibaş), Meral, "Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı: Selanik ve Kavala ile Diğer Yerlerde Bulunan Hayratı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 35, İstanbul 2016, s. 1-66.

Bayram, Sadi, "Yemen Fatihî Gazi Sinan Paşa'nın Kahire ve Şam Vakfiyeleri", 38. ICANAS (Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Milletlerarası Kongresi), *Bildiriler*, Ankara 10-15 Eylül 2007, Cilt: II, Ankara 2012, s. 705-711, 1003-1011.

- Bıçakçı, İsmail, “Selanik’te Türk Mimari Eserleri”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 21-23 Nisan 2000 Sofya, İstanbul 2002, s. 433-447.
- Cerasi, Maurice M., *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul 1999.
- Cezar, Mustafa, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985.
- Delilbaşı, Melek, “16. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik”, *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699)*, Ed. Elizabeth A. Zachariadou, Çev. Özden Arıkan, Ela Güntekin, Tülin Altınova, İstanbul 1999, s. 73-91.
- Ersoy, Bozkurt, “Osmanlı Şehir-içi Hanları Plan Tasarımı İle Cephe ve Malzeme Özellikleri”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 7/7, İzmir 1994, s. 75-97.
- Eyice, Semavi, “Bedesten”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 302-311.
- Faroqhi, Suraiya, “Balkan Panayırılarının Eski Tarihi”, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara 2018, s. 152-181.
- Genç, Serdar-Genç, Füsun Gülsüm, “Rusçuk’ta Hanlar ve Yolcular (17-19. Y.Y.)”, *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*, Ed. Zafer Gölen vd., Ankara 2018, s. 145-176.
- Gençer, Ceylan İrem, *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik’teki Kentsel ve Mimari Değişim*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 2007.
- Gümüşsoy, Emine, “Selanik Mevlevîhanesi”, *Balkanlar’da İslâm Medeniyeti Beşinci Uluslararası Kongresi Tebliğleri Mayıs 2015, Saraybosna*, Ed. Halit Eren, İstanbul 2018, s. 39-61.
- Kaçan Erdoğan, Meryem, “II. Bayezid’in Selanik’teki Vakıf Akarları”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı 133, 2018, s. 113-126.
- Kaçan Erdoğan, Meryem, “Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik’teki Gelir Kaynakları”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 50, Ankara 2018, s. 65-83.
- Kiel, Machiel, “Selânîk”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 352-357.
- Lowry, Heath W., “Portrait of a City: The Population and Topography of Otoman Selânîk (Thessaloniki) in the Year 1478”, in *Diptycha*, Volume: II, Athens 1980-1981, s. 254-293.
- Mazower, Mark, *Selanik Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler 1430-1950*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2013.

- Öcalan, Hasan Basri, “Koca Sinan Paşa Vakıfları: Kuruluş Amaçları, İşlevselliği ve İstihdam Yönünden Analizi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, S.35, 2018, s. 723-741.
- Öz, Tahsin, “Topkapı Sarayı Müzesinde Yemen Fatihî Sinan Paşa Arşivi”, *Belleten*, 10/37, 1946, s. 171-193.
- Özer, Murat, *Osmanlı'da Seyahat Kültürü Kervansaraylar*, İstanbul 2018.
- Pala, Ayhan, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991.
- Tamdoğan-Abel, Işık, “Hanlar ya da Osmanlı Kentinde Yabancı”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak*, Der. François Georgeon-Paul Dumont, Çev. Maide Selen, İstanbul 2000, s. 387-405.
- Taşkömür, Himmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme (XV-XIX. y.y.)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- Tunçel, Mehmet, “Osmanlı Mimarîsinde, Makedonya'daki Arasta ve Bedesten Binaları”, *Prof. Dr. Halûk Karamağaralı Armağanı*, Ankara 2002, s. 317-360.
- Turgut, Vedat, “Osmanlı Hâkimiyetinde Aynoroz Yarımadası'ndaki Kilise ve Manastırlar”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı 2, Yıl 4, 2016, s. 231-237.
- Ünal, Neslihan, *İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2013.
- Yazıcı, Nurcan, “Osmanlı Mimarlığında XVI. Yüzyılın Önemli Bir Banisi: Yemen Fatihî Gazi Sinan Paşa ve Camileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı 17, 2011, s. 437-456.

IV. Elektronik Kaynaklar

- Papastathis, Ch. K.-E. A. Hekimoglou, *The Great Fire of Thessaloniki (1917)*, Thessaloniki 2010, https://www.academia.edu/2306858/The_Great_Fire_of_Thessaloniki_1917, erişim tarihi: 14.05.2019.
- Paschalis Androudis, *Historical and archaeological evidence on the great Karavan-Seray (Büyük kervansarayı) of Thessaloniki*, p.63-97, https://www.academia.edu/Kervansaray_of_Thessaloniki_Historical_and_Archaeological_Evidence, erişim tarihi: 25.05.2019.

EKLER

Ek 1: XX. Yüzyıl Başında Selanik'te Ticaret Alanı (İştira ile Bedesten ve Çevresi)⁹⁸

⁹⁸ C. İ. Gençer, *a.g.t.*, s. 338. Tezde yer alan bu harita, Selanik'te sur içi mahalleleri göstermek üzere hazırlanmıştır. Burada özellikle şehrin ticaret alanına dikkat çekilmiştir.

Ek 2: Selanik'te Faaliyet Gösteren Vakıf Han ve Kervansaraylar⁹⁹

Han/Kervansaray İsmi	Yeri	Bağlı Olduğu Vakıf
Han	Malta Çarşısı bitişiği	Alagözzâde İbrahim Ağa Vakfı
Kervansaray	Unkapanı	Aynoroz Vakfı
Girid Hanı	Eski Balık Pazarı	II. Bayezid Vakfı
Han	Unkapanı	II. Bayezid Vakfı
Suluhan	Bedesten yakını	II. Bayezid Vakfı
Kervansaray	-	II. Bayezid Vakfı
Dolhak Han ?	-	Evkaftan mazbut II. Bayezid Vakfı
Han-ı Kebir	Hamza Bey Mescidi Mah.	Çoban Mustafa Paşa Vakfı
Yamaklar Hanı	-	Haremeynü's-Şerifeyn Vakfı
Kürt Hanı	Kara Hacı Mah.	Hüseyin Çavuş oğlu Ahmed Ağa Vakfı
Han	Burmalı Camii civarı	Hüsrev Kethüda Vakfı
Han	Vardar Kapısı yanı	Hüsrev Kethüda Vakfı
Han	Tahtakale	Hüsrev Kethüda Vakfı
Han	Tahtakale	Hüsrev Kethüda Vakfı
Han-ı cedid (Yeni Han)	Tahtakale	Hüsrev Kethüda Vakfı
Han-ı kebir (Taş Hanı)	Yalı Yolu	Hüsrev Kethüda Vakfı
Muhtesip Hanı	Katircılar Hanı yakını	Hüsrev Kethüda Vakfı
Kervansaray	Kara Hacı Mah.	Hüsrev Kethüda Vakfı
Kervansaray	Kara Hacı Mah.	Hüsrev Kethüda Vakfı
Han	Pulya Mah.	İlyas Bey Vakfı
Çardak Hanı	Parmak Kapı	Kazzaz Hacı Mustafa Vakfı
Büyük Kervansaray	-	Koca Mustafa Paşa Vakfı
Küçük Kervansaray	-	Koca Mustafa Paşa Vakfı
Malta Hanı	Kara Hacı Mah.	Koca Sinan Paşa Vakfı
Han (Simkeşhane)	Sinan Paşa Camii yakını	Koca Sinan Paşa Vakfı
Kervansaray	Haraççı Ali Mah.	Küçük Ahmed Ağa Vakfı
Nalbant Hanı	Malta yakını	II. Mahmud Vakfı
Boyacılar Hanı	Vardar Kapısı yakını	Makbul İbrahim Paşa Vakfı
Han	Çayır Mah.	Evkafa Mülhak Perzenli Mehmed Paşa ve Kapıcılar
Han	Eski Balık Pazarı	Receb Çelebi Vakfı
Han	Yalı Kapısı Cad.	Receb Çelebi Vakfı
Çengelci Hanı	Saraçhane Sokağı	Receb Çelebi Vakfı
Kebir Han	Malta Mah.	Receb Çelebi Vakfı
Muytab Hanı	Vardar Kapısı Cad.	Receb Çelebi Vakfı
Dutlu Han	Gülmezoğlu Mah.	Selanik Mevlevihânesi Vakfı
Han-ı Kebir	Kara Hacıoğlu Mah.	Seyyid Numan Paşa Vakfı
Han-ı Sagir	Kara Hacıoğlu Mah.	Seyyid Numan Paşa Vakfı
Alacahan	Yalıkapısı yakını	Seyyid Numan Paşa Vakfı
Tütün Gümrüğü Hanı	-	?
Büyük Kervansaray	Hamza Bey Mah.	?

⁹⁹ Tablonun oluşturulmasında metin içinde geçen kaynakların yanı sıra Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakıf kayıtlarından da istifade edilmiştir (VGMA, *VG.M.Deft.*, nr.2385, 2414, 2415, 2416, 2417, 2420, 2425). Tabloda sadece kayıtlara yansıyan bilgiler bir araya getirilmiştir. Gerçekte şehirdeki vakıf han sayısının tespit edilenden daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Ek 3: Selanik'te Büyük Kervansaray¹⁰⁰

¹⁰⁰ Paschalis Androudis, *Historical and archaeological evidence on the great Karavan-Seray (Büyük kervansarayı) of Thessaloniki*, p.86) https://www.academia.edu/Kervansaray_of_Thessaloniki_Historical_and_Archaeological_Evidence, erişim tarihi: 25.05.2019.

Ek 4: Selanik'te Büyük Kervansaray Yerine İnşa Ettirilen Bina¹⁰¹

¹⁰¹Bina, bir dönem otel olarak kullanılmakla birlikte 2000'li yılların başlarında Selanik Belediye Binası olarak hizmet veriyordu (Paschalis Androudis, *Historical and archaeological evidence on the great Karavan-Seray (Büyük kervansarayı) of Thessaloniki*, p.94) https://www.academia.edu/Kervansaray_of_Thessaloniki_Historical_and_Archaeological_Evidence, erişim tarihi: 25.05.2019).

Ek 5: Kışlaya Dönüştürülmesi Planlanan Selanik Yamaklar Hanı'nın Fiziki Yapısı İle Kat Planları¹⁰²

¹⁰² BOA, HAT, 1269/49177-E.